

Knowledge of political interpretation

Vol 5, No 16, Summer 2023

ppt 56-83

Received: 07, MAY, 2023

Accepted: 06, AUG, 2023

Economic relations between Iran and Armenia Within the framework of the Eurasian Economic Union

Mehdi hedayati shahidani ¹

Masoud jabbari maleki ²

Abstract

After the collapse of the bipolar system at the level of the international system, Russia made new efforts to develop regional cooperation. The Eurasian Economic Union is one of the examples of this kind of cooperation due to the history of communication between its members and the geopolitical importance of its members, as well as the necessity of economic development of the member countries. This article aims to examine the economic relations between Iran and Armenia from the perspective of Eurasian convergence. The main objective of the article is to identify the key factors and elements for strengthening the economic relations between the two countries in this framework. Therefore, the main question is: what are the effective factors in the economic relations between Iran and Armenia in the framework of the Eurasian Economic Union? The findings show that the four components of the nature and internal cohesion of the union, the nature of communication, the level of power and the structure of relations are important at the level of relations between Iran and Armenia in the framework of the Eurasian Economic Union.

¹ Assistant Professor of Political Science, Guilan University, Rasht, Iran

Hedayati@guilan.ac.ir

² Phd student of Political Science, Political Thought, University of Tehran, Tehran, Iran

Masoud.jabbari.m@ut.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۱۷ | تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۱۵

Knowledge of political interpretation

دانش تفسیر سیاسی

Vol 5, No 17, Autumn 2023

سال پنجم، شماره ۱۷، پاییز ۱۴۰۲

ppt 56-83

صفحات ۸۳-۵۶

روابط اقتصادی ایران و ارمنستان در چارچوب اتحادیه اقتصادی اوراسیا

مهدی هدایتی شهیدانی^۱

مسعود جباری^۲

چکیده

پس از فروپاشی نظام دوقطبی در سطح نظام بین‌الملل تلاش‌های جدیدی برای توسعه همکاری‌های منطقه‌ای از سوی روسیه شکل گرفت. اتحادیه اقتصادی اوراسیایی به دلیل سابقه ارتباطات میان اعضا و اهمیت ژئوپلیتیک اعضای آن و همچنین ضرورت توسعه اقتصادی کشورهای عضو از مصادیق این نوع همکاری است حال مقاله حاضر در نظر دارد با بررسی روابط اقتصادی بین ایران و ارمنستان به این روابط از منظر همگرایی اوراسیایی بپردازد. هدف اصلی مقاله، شناسایی عوامل و عناصر کلیدی در تقویت روابط اقتصادی بی.ن.دو کشور در این چارچوب است. بنابراین سؤال اصلی این است که عوامل مؤثر در روابط اقتصادی ایران و ارمنستان در چارچوب اتحادیه اقتصادی اوراسیا چیست؟ یافته‌ها نشان می‌دهد که چهار مؤلفه ماهیت و انسجام درونی اتحادیه، ماهیت ارتباطات، سطح قدرت و ساختار روابط در سطح روابط ایران و ارمنستان در چارچوب اتحادیه اقتصادی اوراسیایی مهم هستند.

واژگان کلیدی: اتحادیه اقتصادی اوراسیایی، روسیه، ایران، ارمنستان

^۱ استادیار علوم سیاسی دانشگاه گیلان، رشت، ایران

^۲ دانشجوی دکتری علوم سیاسی گرایش اندیشه سیاسی دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

مقدمه

اتحادیه اقتصادی اوراسیایی در سال ۲۰۱۵ تشکیل شده است و شامل ۵ کشور عضو (روسیه، قزاقستان، بلاروس، ارمنستان و قرقیزستان) می‌شود. هرچند جمهوری اسلامی ایران با هر یک از این کشورها تعاملات دوجانبه را نیز تجربه کرده است اما هدف این پژوهش بررسی روابط اقتصادی ایران و ارمنستان در چارچوب همگرایی اوراسیایی از این منظر قابل توجه است. اهمیت موضوع این است که از کشورهای قفقاز جنوبی ارمنستان به‌عنوان تنها عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیایی می‌تواند در مکمل بودن اقتصاد ایران با این اتحادیه ایفای نقش بازی کند،

با توجه به اینکه در هر اتحادیه کشورهای مختلف با میزان تأثیرگذاری متفاوتی وجود دارند وجود متغیرهای ثانویه همچون جنگ قره‌باغ، نفوذ روسیه در اقتصاد ارمنستان و اتحادیه اقتصادی اوراسیایی، و نقش برجسته آن در مدیریت بحران قره‌باغ، نوع روابط و ماهیت شکل‌گیری و انسجام این اتحادیه موجب شده است تا پژوهش در پاسخ به این پرسش که عوامل مؤثر در روابط اقتصادی ایران و ارمنستان در چارچوب اتحادیه اقتصادی اوراسیا چیست؟ این فرضیه را مطرح سازد که طبق نظریه کانتوری و اشیگل چهار عامل ماهیت و انسجام، ماهیت ارتباطات، سطح قدرت و ساختار روابط می‌تواند مؤثر باشد. روش بررسی فرضیه اثباتی است بدین صورت که از اطلاعات جمع‌آوری شده برای تأیید فرضیه بهره برده می‌شود. پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی و با اسناد کتابخانه‌ای نیز گردآوری شده است.

اهمیت این پژوهش این است که در چارچوب گفتمان ژئوپلیتیک، عمل‌گرایانه و اقتصادمحور ایران توجه ویژه‌ای را به گسترش روابط اقتصادی با کشورهای عضو این اتحادیه داشته است. این امر زمانی بیشتر نمود می‌یابد که همگرایی اقتصادی در سطح جهانی، منطقه‌ای و زیرمنطقه‌ای یک ابتکار مهم برای دستیابی به توسعه اقتصادی تلقی می‌شود و تشکیل اتحادیه اقتصادی اوراسیایی به‌عنوان حرکتی برای توسعه و موفقیت بهتر

اقتصادی در بین کشورهای منتخب پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی دیده می‌شود. بنابراین روابط ایران به صورت دوجانبه می‌تواند گمانه‌ها برای پیوستن به این اتحاد اقتصادی را نیز مطرح سازد.

چارچوب نظری

همگرایی در چارچوب فرهنگ علوم سیاسی به فرآیندی اطلاق می‌شود که در آن، جوامع از خواست و قدرت هدایت مستقل سیاست‌های عمده و اساسی خود، چشم می‌پوشند و سعی می‌کنند به تصمیم‌های مشترک و هماهنگ دست یابند. از این منظر، همگرایی میان کشورها و دولت‌ها ناشی از جبر و اضطرار نیست؛ بلکه محصول ویژگی‌های مشابه و اراده همگن جهت پیوستگی بر اساس آن ویژگی‌ها است. کشورها در قالب همگرایی، دارای سرنوشت مشترکی هستند و بدون اجماع نظر نمی‌توانند عمل کنند. به عبارت دیگر در سایه این اتحاد، کشورها به یکدیگر قفل می‌شوند و زمینه‌های ساختاری صلح را فراهم می‌آورند و چون توان‌های فراوانی را بر روی یکدیگر جمع می‌کنند می‌توانند اهداف مهمی را دنبال می‌کنند و به ثمر برسانند. مقوله‌ی هم‌گرایی گاه به‌عنوان یک فرآیند (Process) در نظر گرفته می‌شود که شامل فعل‌وانفعالات و اقداماتی است که برای نیل به مرحله‌ی وحدت صورت می‌گیرد و گاه به‌عنوان یک وضعیت یا محصول نهایی وحدت سیاسی است، نظیر آنچه در ایالات متحده و سوئیس اتفاق افتاده است. (Etzioni, 1965:14). حوزه‌های همگرایی را می‌توان چنین برشمرد:

الف) همگرایی سیاسی: به هماهنگی در زمینه سیاست‌ها و تصمیم‌گیری واحدهای

مختلف اطلاق می‌شود.

ب) همگرایی اجتماعی: این نوع از همگرایی پیش‌زمینه و تسهیل‌کننده

همگرایی‌های سیاسی و اقتصادی است. نظریه‌پردازانی چون کوهن و نای، برای توسعه ارتباطات اجتماعی، بیش از عوامل دیگر در تحقق همگرایی اهمیت قائل هستند. اندیشمندانی چون کارل دویچ، توسعه مبادلات اجتماعی را در ایجاد هویت مشابه، تصور منافع مشترک و پیوند جامعه مؤثر می‌داند و نسبت به همگرایی اجتماعی بیشتر به ارتباطات فردی شامل توریسم، ارتباطات فرهنگی، تجارت و... اشاره می‌کند.

ج) همگرایی اقتصادی: این برداشت از همگرایی، بیشتر به مسائل اقتصادی در چارچوب ایجاد اتحادیه‌های گمرکی و وضع تعرفه‌های خاص در روابط کشورهای عضو یک اتحادیه اقتصادی مربوط می‌شود و از این مدل به‌عنوان عاملی برای رشد اقتصادی جوامع ذکر می‌گردد که به افزایش روابط اقتصادی و تجاری بین کشورها مثل جریان آزاد سرمایه و نیروی کار تأکید دارد (کیانی و همکاران، ۱۳۹۸: ۶۱).

برای تحلیل همگرایی و واگرایی ژئواکونومی از آرای دو پژوهش‌گر و نظریه‌پرداز روابط بین‌الملل، یعنی کانتوری و اشیگل، که دیدگاه‌های برجسته‌ای در خصوص نظام منطقه‌ای داشته‌اند و در سال‌های دهه ۱۹۸۰ نظم و نظام منطقه‌ای را تحلیل کرده‌اند، بهره گرفته می‌شود. آنان چهار «متغیر الگویی» را به عنوان مهم‌ترین عوامل مؤثر درون منطقه‌ای برای تعیین حدود طبیعی یک منطقه و نیز میزان انسجام در آن معرفی می‌کنند. در اینجا، ضمن برشمردن این چهار متغیر، آثار ژئواکونومیکی که این متغیرها برجای می‌گذارند تا نظم منطقه‌ای با الگوی مشخصی صورت‌بندی شود تبیین و سپس الگوی مفهومی آن‌ها تصویر می‌شود. این چهار متغیر و آثار ژئواکونومیک آن‌ها بر نظم ژئواکونومیک منطقه‌ای عبارت‌اند از:

۱. ماهیت و میزان انسجام: منظور از انسجام اندازه «مشابهت» و نیز «مکمل بودن» واحدهای سیاسی یک منطقه در زمینه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، و وفاداری سازمانی است. در حوزه ژئواکونومیک، میتوان ماهیت انسجام را «فهم از رهیافت اقتصادی» در یک منطقه قلمداد کرد. اینکه این رهیافت اقتصادی مشترک است یا متباین اثر فراوانی بر مدل نظم ژئواکونومیک موجود در آن منطقه دارد

۲. ماهیت ارتباطات: به معنی درهم‌تنیدگی کشورهای منطقه از جهت ارتباطات شهروندان، رسانه‌های مشترک، تبادل نظر نخبگان، ارتباط جاده‌ای و ریلی، و توریسم است. در حوزه ژئواکونومیک، منظور از ماهیت ارتباطات سطح ارتباطاتی سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، امنیتی، و اقتصادی است که در آن منطقه وجود دارد و این جنس ارتباطات تأثیر تعیین‌کننده‌ای بر مدل اقتصادی آن منطقه دارد.

۳. سطح قدرت: به توانایی بالقوه و بالفعل و نیز اراده کشور یا کشورهای یک سازمان در جهت همسان‌سازی سیاست‌های سایر کشورها باسیاست‌های سازمان مربوط گفته می‌شود. در

حوزه ژئواکونومیک، منظور این است که ساختار قدرت اقتصادی شاخص‌هایی شبیه به توسعه انسانی، آزادی تجاری، بازار آزاد، مالکیت خصوصی، حاکمیت قانون، و ... تا چه اندازه در واحدهای سیاسی دارای حاکمیت در منطقه مشابه یا مغایرند.

۴. ساختار روابط: در اینجا پتانسیل و سابقه روابط کشورهای عضو در روابط فی‌مابین از ستیز تا اتحاد بررسی می‌شود. در اینجا، منظور این است که زیرساخت‌های اقتصادی موجود در منطقه توان این رادارند که قواعد موجود در مدل اقتصادی منطقه را صورت‌بندی کنند و این صورت‌بندی واگرایانه است یا هم‌گرایانه (رحمتی، ۱۳۹۹:۱۶۱). اتحادیه اقتصادی اوراسیا (EEU) که در سال ۲۰۱۵ توسط روسیه، قزاقستان، قرقیزستان، بلاروس و ارمنستان ایجاد شد، از نظر برخی اولین ابتکار موفق پس از اتحاد جماهیر شوروی برای غلبه بر موانع تجاری و ترویج یکپارچگی در یک منطقه چندپاره و توسعه‌نیافته است. (International Crisis Group, 2016:4)

(International Crisis Group ,2016:23)

بررسی روابط اقتصادی ایران و ارمنستان در چارچوب اتحادیه اقتصادی اوراسیا

۱. ماهیت و میزان انسجام:

اتحادیه اقتصادی اوراسیا، از گروه‌بندی‌های منطقه‌ای است که در سال ۲۰۰۷ طرح‌های اولیه آن بسته شد و با چهار عضو بنیان‌گذار، روسیه، قزاقستان، روسیه سفید و ارمنستان به شکل رسمی در ۱ ژانویه ۲۰۱۵ تأسیس شد. قرقیزستان به طور رسمی در اوت ۲۰۱۵ به آن‌ها پیوست. با شکل‌گیری اتحادیه اقتصادی اوراسیایی، صحبت‌هایی درباره نقش و جایگاه آن در نظام بین‌المللی توسط افرادی همچون الکساندر لیمن، کاترینا ولکزاک و ریلکا در اگنوا مطرح شده است. لیمن با طرح این پرسش که اتحادیه اقتصادی اوراسیایی واقعا چه کار می‌کند؟ تحلیل خود را بر روی عملیات ساختاری اتحادیه متمرکز می‌کند؛ لیمن آن را اتحادیه گمرکی محدودی می‌داند که هماهنگ‌سازی تعرفه‌های گمرکی خارجی، مرزهای گمرکی داخلی را لغو کرده و اما تصمیم‌گیری در مورد تعرفه‌ها را به سطح اتحادیه به جای کشورهای عضو منسوب کرده است. اما اتحادیه اقتصادی اوراسیایی ادعا می‌کند که اولین اقدام موفق پس از اتحاد شوروی، برای غلبه بر موانع تجاری و ترویج ادغام در منطقه‌ای متشکل از کشورهای کمتر توسعه‌یافته بوده است. حامیان آن استدلال می‌کنند که این می‌تواند سازوکاری برای گفت‌وگو با اتحادیه اروپا و سایر شریک‌های بین‌المللی باشد. منتقدان طرحی بی‌ثبات کننده را نشان می‌دهند که سلطه روسیه بر منطقه را افزایش می‌دهد و روابط دیگر اعضای خود را با غرب محدود می‌کند. اتحادیه اروپا این طرح را جانشی برای انتخاب‌های مستقل در همسایگی شرقی خود می‌بیند. در واقع اتحادیه اقتصادی اوراسیا مانند مدل اتحادیه اروپا به دنبال هدف‌های مشابهی مانند حذف عوارض گمرکی، توافق بر سر استانداردهای مشترک برای تجارت کالا بین اعضا و توسعه بازار واحد خدمات و کار بود. به‌هرروی، موقعیت ژئوپلیتیکی، ژئواستراتژیکی و ژئواکونومیکی اتحادیه اقتصادی اوراسیا را باید در رابطه با آسیای مرکزی سنجید. منطقه آسیای مرکزی چنان مهم است که هم در دوران استعمار که در بازی بزرگ در میان ابر قدرت‌ها یعنی بریتانیا و روسیه تزاری

برای رسیدن به افغانستان، مورد رقابت بود؛ در این بازی، موقعیت ژئوپلیتیکی، ژئواستراتژیکی مدنظر بود و هم در حال حاضر که در بازی بزرگ جدید مورد توجه ابر قدرت‌ها قرار گرفته است، بیشتر به دلیل موقعیت ژئواکونومیکی آن است، و امروزه پس از دو دهه از فروپاشی اتحاد شوروی، منطقه آسیای مرکزی علاوه بر ابعاد ژئوپلیتیکی، ژئواستراتژیکی، در بعد ژئواکونومیکی نیز مورد توجه دو طرف بازی، ایالات متحده آمریکا و روسیه، قرار گرفته است و زمینه‌های نقش‌آفرینی این کشورها را فراهم آورده است. با وجود این، تنش‌های سیاسی مهم در اطراف اتحادیه اقتصادی اوراسیایی نقش خود را در سیاست‌های منطقه‌ای ایفا می‌کنند. روسیه آن را نه تنها به عنوان گروهی اقتصادی، بلکه به عنوان سازوکاری برای نهادهای نفوذ بر همسایگان خود و به عنوان یک بلوک ساختمانی در یک نظم بین‌المللی نگاه می‌کند. این سبب ایجاد تنش با اعضای سازمان می‌شود و به درگیری با رقیب‌های دیگر و ادغام در همسایگان مشترک اتحادیه اروپا و روسیه، به‌ویژه توافق‌نامه‌های اتحادیه اروپا، از جمله شامل یک منطقه تجاری جامع و آزاد منجر می‌شود. مسکو این اقدام‌های اتحادیه اروپا را نفوذ به حوزه نفوذ خود می‌بیند. این برخورد بین طرح‌های مختلف منطقه‌ای به تنش و اختلاف در اوکراین در سال ۲۰۱۴ منجر شد؛ در حالی که مسکو بر این عقیده بود که توافق‌نامه‌های اتحادیه اروپا، از جمله شامل یک منطقه تجاری جامع و آزاد برای اقتصاد آن زبان‌آور است، مقام‌های اتحادیه اروپا نگرانی‌ها را سیاسی تلفی و تأکید می‌کنند که استانداردهای اتحادیه اروپا در حوزه صادرات به روسیه با همکاری با شرکت‌های روسی، حتی برای شرکت‌های اتحادیه اروپا هم نیست. هر دو طرف به عنوان یک رقیب، به یکدیگر نگاه می‌کنند؛ اما کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیایی غیر از روسیه تلاش کرده اند تا روابط خود را با اتحادیه اروپا گسترش دهند. یکپارچگی اقتصادی نزدیک‌تر در اتحادیه اقتصادی اوراسیایی باید بین اعضا برای نمونه بین روسیه و قزاقستان باشد که احتمالاً کم است. حذف موانع مرزی تجارت و تردد مرئی، آسان‌تر می‌تواند تنش در آسیای مرکزی را کاهش دهد . . (مهکوبی و گودرزی، ۱۳۹۵: ۶۳)

باید گفت ماهیت و میزان انسجام می‌تواند تاثیر بسیار مهمی بر روابط آن داشته باشد. هنگامی که روابط دارای انسجام قوی است، اعضای آن همدلی و همکاری بیشتری را در اجرای فعالیت‌های مشترک نشان می‌دهند بنابراین. انسجام اتحادیه اقتصادی اوراسیا به

میزان همکاری و هماهنگی بین کشورهای عضو در امور اقتصادی و تجارتي اشاره دارد. مثلاً از دلایل اصلی پیچیدگی وضعیت ژئوپلیتیکی قفقاز جنوبی وجود درگیری‌ها و یارگیری‌های مختلف به واسطه بازیگران ملی، منطقه‌ای و جهانی است. با عنایت به این که منافع و علایق ژئوپلیتیکی این کشورها در اغلب موارد با یکدیگر در تضاد است در نتیجه، عرصه جغرافیایی این منطقه به محل رقابت‌های ژئوپلیتیکی تبدیل شده است. فلذا یکی از مسایل بسیار مهمی که موضوع بحران قره‌باغ را به شدت تحت تاثیر قرار داده است، موضوع رقابت بین قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای (جهانی) برای نفوذ و حضور در منطقه می‌باشد (ولی قلی زاده و ذکی، ۱۳۸۸: ۹) در این میان نقش و تحریک برخی کشورهای فرامنطقه‌ای تنش‌زا در منطقه که امکان صلح و آرامش را در منطقه گرفته‌اند موجب می‌شود تا میزان درگیر شدن کشورها و اولویت‌های آن‌ها از اقتصادی به سمت امنیتی حرکت کند. آمریکا و رژیم صهیونیستی دو بازیگر اثرگذار در ناامنی منطقه بوده و هستند. واشنگتن و تل‌آویو در تلاش‌اند تا بانفوذ در منطقه نه تنها هر چه بیشتر به مرزهای روسیه و ایران نزدیک شوند، بلکه با تنش‌آفرینی و جنگ در منطقه هم جای پای برای خود باز کنند و هم به فروش جنگ‌افزارهای انباشته‌شده در انبارهای خود باز دارند. (مقدم، ۱۳۹۹: ۸). یا بعضی از فعالان سیاسی جمهوری آذربایجان از جمله توفیق ذوالفقاراف، وزیر خارجه سابق و الهام اسماعیل، مامور امنیتی سابق خواستار شده بودند که به خاطر درگیر بودن ارمنستان با بحران کرونا و احتمال ضعیف دخالت روسیه و سایر قدرت‌های صاحب نفوذ در مسئله قره‌باغ، جمهوری آذربایجان اقدامات نظامی را دستکم در حد بازپس‌گیری چند منطقه آنجا دهد. (مقدم، ۱۳۹۹: ۹). به‌رحال باید گفت به‌جز عوامل داخلی که می‌تواند بر انسجام اتحادیه تأثیر بگذارد عوامل خارجی را نباید از قلم انداخت این عوامل موجب کاهش تمرکز و انحراف اولویت‌های سیاست خارجی کشورها می‌شود و می‌تواند در فضای تنش‌آمیز منطقه‌ای یا درگیر شدن کشورها بر نوع روابط درون اتحادیه تأثیر بگذارد.

۲. ماهیت ارتباطات:

ماهیت ارتباطات در چارچوب اتحادیه اقتصادی اوراسیا بر اساس هدف کلی ایجاد توسعه اقتصادی، تجارت و سرمایه‌گذاری مشترک می‌باشد. مهم‌ترین هدف ارتباطات در چارچوب اتحادیه اقتصادی اوراسیا، تسهیل تجارت و رشد اقتصادی بین عضویت گران و بهبود روابط اقتصادی بین این کشورها است. این ارتباطات می‌توانند بهبود همکاری‌های تجاری، سرمایه‌گذاری و انتقال فناوری را تسهیل کنند و برای توسعه منطقه‌ای مشترک سودمند باشند به‌طور کلی ماهیت ارتباطات بر اساس ظرفیتی است اعضای این اتحادیه دارند به‌طور کلی شاخص‌های اقتصادی این اتحادیه شامل موارد زیر است:

- کل تولید ناخالص داخلی: ۱,۷۴ تریلیون دلار (۲,۳٪ از تولید ناخالص داخلی جهان)
- کل جمعیت: ۱۸۴ میلیون نفر (۲,۴ درصد از جمعیت جهان)
- افراد فعال اقتصادی: ۹۳,۶ میلیون (۲,۷٪ از کل جهان)
- بیکاری: ۴,۸ درصد
- تجارت خارجی با کشورهای ثالث (۲۰۲۰): ۷۳۱ میلیارد دلار (۲,۴ درصد صادرات جهانی)
- جمعیت با دسترسی به اینترنت: ۸۳,۷٪ (۳,۹٪ از کل کاربران اینترنت در سراسر جهان)
- تولیدات کشاورزی: ۱۱۴,۵ میلیارد دلار (۲,۶ درصد از تولید جهانی)
- تولید صنعتی (۲۰۲۰): ۲,۲ درصد از تولید صنعتی جهانی
- تولید نفت: ۶۰۰ میلیون تن (۱۴,۴ درصد تولید جهانی)
- تولید گاز: ۷۵۰ میلیون متر مکعب (۱۹,۵ درصد تولید جهانی)
- تولید برق: ۱۲۵۶,۳ میلیون کیلووات ساعت (۴,۷ درصد تولید جهانی)
- تولید فولاد: ۸۴,۳ میلیون تن (۴,۲ درصد تولید جهانی)

- تولید کودهای معدنی: ۱۷ میلیون تن (۳۵,۷ درصد تولید جهانی)
- مسافت پیموده شده با ریل: ۱۴۵۵۰۰ کیلومتر (۱۰,۳ درصد مسافت پیموده شده راه آهن جهانی)
- جاده‌ها: ۱,۷۶ میلیون کیلومتر (۴,۵٪ از کل جهان)

(gisreportsonline,2021)

در این میان عضویت ایران در اتحادیه ظرفیت‌های مناسبی برای دو طرف فراهم می‌کند. ایران می‌تواند با استفاده از امتیازات تعرفه‌ای و گمرکی از مزیت‌های ترانزیتی و اهرم‌های مقابله با تحریم‌ها استفاده نماید. در مقابل کشورهای اتحادیه نیز از ظرفیت حضور در بازار غنی ایران، اتصال نهایی کریدور شمال- جنوب و کاهش تعرفه‌های تجاری بهره‌مند خواهند شد. روند همکاری ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیا به نحوی است که پس از پایان قرارداد همکاری سه ساله ایران بتواند به عضویت اتحادیه درآید. در این رابطه، همکاری ایران و اتحادیه مزایایی برای دو طرف به همراه دارد. بررسی آمارهای پایه زیرساختی ایران در حوزه‌هایی همچون تولید انرژی، ارتباطات و اتصالات و تولیدات صنعتی نشان از ویژگی هم تکمیلی نسبی اقتصاد ایران و کشورهای عضو اتحادیه دارد. هم‌پوشانی تولیدات ایران و این کشورها در حوزه تولید محصولات هیدروکربنی به عنوان مهم‌ترین بخش درآمدی اقتصاد، مهم‌ترین ضعف روساختی روابط دوجانبه است. اما در طرف مقابل، دسترسی ویژه ایران به کریدورهای ترانزیتی شرق - غرب و شمال - جنوب و امکان اتصال خلیج فارس به آسیای مرکزی برجسته‌ترین مزیت ایران برای کشورهای اتحادیه به شمار می‌آید. در کنار این مؤلفه، تولید انواع فرآورده‌های پتروشیمی و مقاطع فولادی در کنار صادرات بخشی از محصولات مصرفی کشاورزی هم تکمیلی اقتصادی ایران با کشورهای عضو را نشان می‌دهد. از آنجا که اتحادیه او راسیا با کاهش استفاده از دلار سهم پرداخت‌های تجاری با ارز ملی را به ۷۰ درصد افزایش داده می‌توان به کاهش استفاده از دلار در مبادلات تجاری خوش بین بود. عضویت در این اتحادیه در شرایطی تحریمی می‌تواند نقش مؤثری در عبور از تنگناهای اقتصادی ایران ایفا کند و امکان استفاده از تعرفه‌های تجاری فرصت سرمایه‌گذاری و صادرات و تسهیل روابط اقتصادی با اعضای این اتحادیه را فراهم کند. ایران نقش کلیدی در شاهراه‌های موجود منطقه یعنی جاده ابریشم، راه آهن سراسری آسیا، تراسیکا و

کریدور شمال و جنوب دارد. اقتصاد ایران و کشورهای حوزه آسیای مرکزی و قفقاز از توان هم تکمیلی جدی برخوردارند. و کاهش تعرفه‌ها موجب افزایش سود صادرکنندگان از اوراسیا به ایران می‌شود. چنانچه اشاره شد، عمده اقلام صادراتی کشورهای عضو اتحادیه مواد خام معدنی و انرژی است. ایران و روسیه دو قدرت اصلی گازی جهان با حجم تجمعی بیش از ۶۰ تریلیون متر مکعب در کنار قزاقستان می‌توانند معادلات آینده این کالای استراتژیک را در اختیار داشته باشند. از طرفی، همگرایی ایران با اتحادیه اوراسیایی منجر به جهش بزرگی در صادرات نفتی و غیرنفتی ایران می‌شود و در نهایت می‌تواند منجر به ارزآوری برای کشور شود (فرسای و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۵۵)

باید گفت به‌طور کلی برخی بر این نظر بودند که همگرایی با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی می‌تواند، چالش‌هایی را برای جمهوری اسلامی ایران به همراه داشته و زمینه فرصت‌طلبی روسیه را فراهم آورد. در نتیجه با افزایش نفوذ سیاسی و اقتصادی روسیه در منطقه، جمهوری اسلامی ایران هر چه بیشتر گرفتار قدرت روسیه می‌شود. در مقابل طی سال‌های اخیر، دیدگاهی قوی در میان نخبگان حاکم جمهوری اسلامی ایران شکل گرفته که نظام بین‌الملل، تحولات منطقه‌ای و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران سه موضوع جدا از هم نیستند، بلکه سه لایه متفاوت از یک تحلیل واحد و جامع را تشکیل می‌دهند، لذا یک روش مناسب برای توسعه اقتصادی کشور با توجه به تضادهای موجود بین ایران و غرب، تقویت اتصال منطقه‌ای و همگرایی اقتصادی در حوزه همسایگی است در این راستا، ایجاد آرامش روانی در فضای اقتصادی ایران می‌تواند به زمینه‌سازی توسعه روابط اقتصادی و تسهیل در تجارت خارجی منطقه‌ای منجر شود. همکاری‌های منطقه‌ای در حوزه‌های تجاری اقتصادی و امنیتی به‌ویژه در جهت توسعه اقتصادی پایدار نیازمند همکاری‌های اقتصادی منطقه‌ای ایران است. با همین منظر، اتحادیه اقتصادی اوراسیایی به دلیل سابقه ارتباطات فرهنگی و اهمیت ژئوپلیتیک اعضای آن در چند سال گذشته، مورد توجه سیاست خارجی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران

قرار گرفته است. به هر حال ماهیت روابط ایران و ارمنستان به طور کلی به این دلایل قابل توجه هستند :

۱- ارمنستان تنها همسایه مسیحی جمهوری اسلامی ایران است. روابط دو کشور طی سه دهه گذشته همواره از ثبات بالایی برخوردار بوده است و به جرئت می‌توان گفت در بین ۱۵ همسایه ایران، کمترین نوسان و تنش در مناسبات دوجانبه مربوط به روابط ایران و ارمنستان بوده است. حضور هموطنان ارمنی در داخل کشور به‌ویژه در شهرهای تهران، اصفهان و تبریز نیز همواره به منزله پل ارتباطی و نزدیکی ایران و ارمنستان عمل کرده است و با توجه به همزیستی بسیار طولانی و تاریخی ایرانیان ارمنی و مسیحی با سایر ایرانیان مسلمان، جمهوری اسلامی ایران از این مزیت برخوردار است که در شرایط جدید حاکم بر ارمنستان به‌ویژه پس از جنگ اخیر در منطقه قره‌باغ و سیاست جایگزینی محصولات و کالاهای ترک با محصولات ایرانی از ظرفیت و توانایی هموطنان ارمنی به صورت مؤثرتری استفاده کند. اختلافات تاریخی ارمنه با ترکیه که ارمنه ایران نیز از این قاعده مستثنا نیستند، انگیزه لازم را به آنها برای همکاری در این زمینه می‌دهد که از این فرصت و ظرفیت می‌توان و باید در راستای یک جهش صادراتی به بازار ارمنستان و اتحادیه اقتصادی اوراسیا استفاده کرد. (کالچی، هرورانی، ۱۴۰۰: ۵۷۳)

۲- حجم مناسبات تجاری ایران با ارمنستان در سال ۱۳۹۹ با وجود همه فشارهای تحریمی و بحران کرونا که به انسداد موقت مرزهای دو کشور و اعمال محدودیت‌های مختلف از جمله تعلیق موقت لغو روادید نیز منجر شد، حدود ۱۵۵ میلیون دلار بود. وهان کروبیان، وزیر اقتصاد ارمنستان در سفر اخیر خود به ایران اعلام کرد که طی گفتگوی انجام‌شده با سفیر جمهوری اسلامی ایران در ارمنستان مقرر شد طی ۶ ماه آینده حجم تبادلات تجاری ایران و ارمنستان به ۱ میلیارد دلار افزایش یابد. بازه زمانی انجام سفر وزیر اقتصاد ارمنستان به ایران هم‌زمان با آغاز زمان تحریم ۶ ماهه کالاها و محصولات ترکیه در این کشور به‌روشنی گویای این واقعیت است که طرف ارمنی روی این موضوع و جایگزینی محصولات و کالاهای ترک با محصولات ایرانی حساب ویژه‌ای باز کرده است.

۳- چند سالی است که ایران و ارمنستان قرارداد لغو متقابل صدور روادید را امضا و اجرایی کرده‌اند که این امر موجب افزایش قابل توجه حجم مبادلات انسانی به‌ویژه گردشگری و

تجارت و بازرگانی بین دو کشور طی چند سال اخیر شده است. هرچند دولت ارمنستان به واسطه شیوع ویروس کرونا به صورت موقت این موافقت‌نامه را تعلیق کرد، اما از روز ۳۱ ماه می ۲۰۲۰ میلادی (۱۱ خردادماه ۱۳۹۹) این تعلیق رفع شد و شهروندان ایران و ارمنستان همچنان به‌مانند گذشته می‌توانند بدون دریافت ویزا و البته با رعایت پروتکل‌های بهداشتی و آزمایش کرونا به دو کشور سفر کنند. بنابراین شرایط لغو ویزای ایران و ارمنستان در مقایسه با ویزای مرزی یا فرودگاهی ایران و جمهوری آذربایجان، مزیت بسیار مناسبی است که امکان بهره‌برداری مؤثر و کامل از فرصت جایگزینی کالا و محصولات ترکیه در ارمنستان را برای کشورمان فراهم می‌کند.

۵- ایران از طریق استان آذربایجان شرقی با ارمنستان هم مرز است که البته عمده تجارت ایران و ارمنستان از طریق منطقه مرزی نوردوز (استان آذربایجان شرقی) و آگاراک (شهری در استان سیونیک ارمنستان) انجام می‌شود. به عبارتی دیگر گذرگاه مرزی نوردوز- آگاراک شاهراه اصلی تجارت و ارتباط زمینی بین ایران و ارمنستان محسوب می‌شود. علاوه بر دو استان آذربایجان شرقی و اردبیل، مناسبات تجاری و بازرگانی استانهای اردبیل، گیلان و آذربایجان غربی نیز با ارمنستان شایان توجه است. لذا موضوع جایگزینی کالا و محصولات ترکیه در ارمنستان، فرصت بسیار مناسبی برای تحرك بخشی هر چه بیشتر به چهار استان واقع در شمال غرب کشور است.

۶- منطقه آزاد ارس در نقطه صفر مرزی در مجاورت با کشورهای ارمنستان، آذربایجان و جمهوری خودمختار نخجوان، منطقه آزاد ماکو در مجاورت جمهوری نخجوان و ترکیه و نیز منطقه آزاد انزلی، دیگر فرصت و مزیت ارزشمندی است که در رابطه با موضوع جایگزینی کالا و محصولات ترکیه در ارمنستان می‌تواند مورد استفاده مؤثر و بهینه کشورمان قرار گیرد و لذا به این موضوع باید به عنوان یک فرصت ارزشمند برای تحرك بخشی به مناطق آزاد شمال غرب کشور نیز نگریست. در آن سوی مرز ایران و ارمنستان نیز «منطقه آزاد مغری» واقع شده است که فاصله آن با منطقه آزاد ارس تنها یک کیلومتر است و از این مزیت و مجاورت جغرافیایی باید در شرایط کنونی به صورت مؤثرتری استفاده کرد. (کالچی، هرورانی، ۱۴۰۰: ۵۷۶)

۳. سطح قدرت:

در منطق ژئوپلیتیک، وابستگی در نقطه تقابل قدرت، استقلال و آزادی عمل قرار دارد. کشورهای وابسته به مزیت های جغرافیایی دیگران در صورتی که عوامل و مزیت های جغرافیایی تعادل بخش و متوازن ساز را نداشته باشند در موضع ضعف قدرت قرار می گیرد و سیاست ملی و خارجی آنها منفعل می شود و منافع و اهداف ملی آنها با چالش و تهدید مواجه می گردد و منزلت ژئوپلیتیکی آنها در سطح منطقه و جهانی کاهش می یابد. در نقطه مقابل، کاهش وابستگی و یا ایجاد سازوکارهای توازن دهنده و تعادل بخش ژئوپلیتیکی می تواند قدرت ملی، امنیت ملی، استقلال و توسعه ملی را تضمین نماید. (حافظ نیا، ۱۳۸۵: ۷-۱۴۶). بر اساس گزارش بانک جهانی، مجموع تولید ناخالص داخلی EAEU (بر اساس برابری قدرت خرید) به ۴,۹ تریلیون دلار در سال ۲۰۲۰ رسید. در مقایسه، تولید ناخالص داخلی EAEU 4.5 تریلیون دلار بود. صادرات EAEU تحت سلطه محصولات معدنی (نفت، گاز، فلزات غیر آهنی، زغال سنگ) است که ۵۴ درصد از کل حجم را تشکیل می دهد. اینها عمدتاً توسط روسیه تولید می شوند، اگرچه سهم قزاقستان نیز بسیار زیاد است. مشکل اصلی EAEU وزن عظیم اقتصادی روسیه است. در سال ۲۰۲۰، بیش از ۹۰ درصد از تولید ناخالص داخلی سازمان را تشکیل می داد و بنابراین روند ادغام به شدت به سمت منافع روسیه متمایل شده است. این عدم توازن اغلب باعث درگیری در مسائل اقتصادی با سایر کشورهای عضو می شود. به عنوان مثال، بلاروس و روسیه اغلب در مورد اینکه کشور اول باید برای تحویل گاز طبیعی به دومی پرداخت کند، اختلاف نظر دارند. هر سال، مسکو پیشنهاد مینسک برای تعیین قیمت در همان سطح با داخل روسیه را رد می کند و مذاکرات دشواری به دنبال دارد. علاوه بر این، کشورهای عضو اغلب محدودیت هایی را برای محصولات کشاورزی سایر کشورهای عضو اتحادیه اعمال می کنند (gisreportsonline, 2021).

در این میان هرچند مرز ۳۸ یا ۴۲ کیلومتری ایران و ارمنستان بسیار کوتاه است، اما به لحاظ استراتژیک برای کشورمان بسیار حائز اهمیت است. این مرز به موازات مرز ایران با جمهوری آذربایجان، دو مسیر ارتباطی اصلی و مهم ارتباط تجاری و انسانی ایران با منطقه قفقاز است. این امر به ویژه در زمینه ارتباط استانهای آذربایجان غربی، آذربایجان شرقی، اردبیل و گیلان با بازار ارمنستان و نیز گرجستان و روسیه بسیار حائز اهمیت است. لذا از فرصتی که در نتیجه تحریم محصولات و کالاهای ترکیه ایجاد شده است باید برای فعال شدن بیشتر مرز ایران و ارمنستان، توسعه بازارچه‌های مرزی و تقویت بخش گمرکی در این منطقه بهره‌برداری به عمل آورد. این موضوع از این جهت نیز حائز اهمیت است که پس از اعلام طرح ایجاد کریدور ارتباطی نخجوان به جمهوری آذربایجان که از شهر مغری در مجاورت مرز ایران و ارمنستان عبور می‌کند، نگرانی‌ها و ابهام‌های زیادی در داخل کشور در رابطه با تهدید و انسداد مرز ایران و ارمنستان ایجاد شده است. بنابراین بهره‌مندی از فرصت جایگزینی کالا و محصولات ترکیه در ارمنستان و افزایش و حجم تجارت و صادرات با ارمنستان که عمدتاً از طریق مرز زمینی و به وسیله کامیون انجام می‌شود، این پیام را به صورت عملی به کشورهای ترکیه و جمهوری آذربایجان می‌دهد که مرز زمینی ایران و ارمنستان برای کشورمان بسیار حائز اهمیت است و پس از جنگ ۲۰۲۰ در منطقه قره‌باغ و مطرح شدن بحث کریدور زمینی نخجوان به جمهوری آذربایجان، حجم ترانزیت کالا و محصولات ایرانی به ارمنستان و نیز گرجستان از این مرز زمینی ۳۸ کیلومتری نه تنها کم نشده، بلکه افزایش نیز یافته است. (کالچی، هرورانی، ۱۴۰۰: ۵۷۵)

۴. ساختار روابط:

هدف اتحادیه دستیابی به این هدف از طریق هماهنگ کردن سیاست‌های اقتصادی و مدرن سازی اقتصاد پنج کشور عضو است در این راستا آمار پایه اقتصادی کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا در جدول شماره (۲) آمده است. آمارهای پایه زیرساختی کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا در بخش‌های انرژی، کشاورزی و صنعتی، نشان از سطح قابل توجه توسعه یافتگی این کشورها در مقایسه با سایر همسایگان ایران دارد. همانطور که در جدول شماره (۲) بازنمایی شده است در حوزه تولید انرژی‌هایی همچون برق، گاز و نفت ۵ کشور عضو

اتحادیه سهم چشم‌گیری از حجم کل ذخیره و تولید سوخت‌های فسیلی را در خود جای داده؛ اند به طوری که ۲۰ درصد کل تولید گاز در جهان و ۱۴/۵ درصد از کل تولیدات نفت جهان را در سال ۲۰۱۹ در اختیار داشته‌اند. از طرف دیگر این کشورها با تولید اغلب محصولات کشاورزی موردنیاز ایران از جمله گندم، جو و دانه‌های روغنی می‌توانند، نیازهای وارداتی ایران به این محصولات را تأمین کنند. این مسئله موجب ایجاد تنوع در مسیرهای واردات کالاهای اساسی کشور به‌ویژه در شرایط حساسی همچون دوران تحریم‌ها خواهد بود که موجبات تأمین امنیت غذایی ایران را فراهم می‌آورد. از سوی دیگر، موقعیت ویژه کشورهای اتحادیه در آسیای میانه امکان دسترسی ایران به درآمدهای ترانزیتی به‌ویژه از مسیر کریدور شمال - جنوب که جنوب شرق آسیا را به آسیای مرکزی و اروپا متصل می‌کند را به وجود می‌آورد. (سیمبر، ۱۴۰۰: ۶)

جدول شماره (۲): اطلاعات پایه اقتصادی کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا

اطلاعات پایه	حجم کلی	سهم جهانی
جمعیت کلی	۱۸۵ میلیون نفر	۲/۴٪
بیکاری نرخ	۵/۵٪	۲/۲٪ متوسط جهانی
تولید ناخالص داخلی	۲ تریلیون دلار (۴ تریلیون دلار بر اساس نرخ برابر قدرت خرید)	۳/۲٪
تولید نفت	۶۳۴ میلیون تن	۱۴/۵٪
تولید گاز	۷۴۴ میلیون متر مکعب	۲۰/۲٪
تولید برق	۱/۲۵۵ میلیون کیلو وات بر ساعت	۴/۹٪
تولیدات کشاورزی	۱۲۳/۹ میلیارد کیلو در سال	۵/۳٪
تولید دانه‌های روغنی و حبوبات	۱۶۶ میلیون تن	۵/۳٪
تولید فلزات	۸۳/۱ میلیون تن در سال	۵٪

تولید کودهای معدنی	۳۱/۱ میلیون تن در سال	٪۱۶/۶
خطوط ریلی	۱۰۹ هزار کیلو متر	٪۸
طول جاده‌ها	۱۷۱۲ کیلو متر	٪۴/۷
دسترسی به فضای مجازی	٪۸۶ جمعیت کل	٪۳/۹

مؤلفه‌هایی مانند رقابت کشورهای عضو در حوزه انرژی، نفوذ اتحادیه اروپا به مرزهای منطقه و سطح پایین توسعه‌یافتگی از عوامل واگرایی منطقه در اتحادیه هستند. از منظر دولت‌های غربی، تشکیل این اتحادیه، تلاشی از طرف دولت پوتین در راستا شوروی سازی مجدد است. در مقابل کشورهای چون تاجیکستان، ازبکستان، مغولستان، ترکیه، سوریه، تونس و رژیم صهیونیستی در حال طی مراحل عضویت در این اتحادیه هستند. چنانچه اطلاعات فوق نشان می‌دهد، عضویت در این اتحاد ایران را از مزایای کاهش تعرفه‌ها و گسترش بازارهای صادراتی برخوردار خواهد کرد. تجزیه و تحلیل حجم و نوع صادرات در مقابل حجم کلی واردات کشورهای عضو اتحادیه نشانگر آن است که اعضای این اتحادیه عموماً مصرف‌کننده کالاهای لوکس، محصولات کشاورزی و تولیدات صنعتی هستند. از طرف دیگر، صادرات کشورهای عضو مشتمل بر محصولات خام معدنی و هیدروکربنی هم چون انواع فلزات معدنی، نفت و گاز با حجم پایین فراوری و صنعتی سازی است. این بدان مفهوم است که کشورهای عضو اتحادیه را باید بازیگرانی با موقعیت نیمه پیرامونی در نظام جهانی تلقی نمود که هم سطحی از صنعتی سازی (با فناوری پایین) را تجربه می‌کنند و هم صادرکننده مواد خام و نیروی کار به کشورهای صنعتی و پیشرفته جهان هستند. جدول زیر اقلام صادراتی و وارداتی کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا را نشان می‌دهد.

جدول شماره (۳): اقلام صادراتی و وارداتی اعضای اتحادیه اقتصادی اوراسیا

کشور	عمده صادرات به بازارهای جهانی	عمده واردات از بازارهای جهانی
روسیه	نفت خام، گاز طبیعی، چوب، پتروشیمی، کودهای معدنی، فلزات	ماشین آلات صنعتی و کشاورزی، دارو و تجهیزات پزشکی و خودرو
قزاقستان	نفت، گاز، اورانیوم، کک نفتی، قیر، مس و نقره	دستگاه‌های مخابراتی، وسایل نقلیه، فولاد، دارو و محصولات کشاورزی
قرقیزستان	فلزاتی همچون طلا، مس، نفت، پنبه، سبزیجات و دارو	قند، شکر، شکلات، گندم، دارو و البسه
ارمنستان	سیگار، طلا، آلومینیوم، کنسانتره مس، الکل، مواد معدنی، فراورده‌های غذایی	گاز، نفت، داروهای ترکیبی، تلفن همراه، گندم، ماشین آلات صنعتی و الماس تراش نشده
بلاروس	استیک، لبنیات، چوب، گوشت و فراورده‌های گوشتی، ماشین آلات کشاورزی و کودهای شیمیایی	نفت، گاز طبیعی، دارو، مقاطع تخت فلزی، وسایل نقلیه، دستگاه‌های تلفن، میوه و محصولات پتروشیمیایی

تجارت خارجی کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا، صادرات ۵ کشور عضو اتحادیه، بیش از ۵۴۷ میلیارد دلار و واردات این کشورها نیز ۲۱۸ میلیارد دلار است. این آمار نشان دهنده حجم اقتصادی بالای اتحادیه است که فرصت‌های متعددی را برای اقتصاد ایران به وجود می‌آورد. در مقابل، حجم کلی تجارت داخلی اتحادیه اقتصادی اوراسیا در سطح ناچیزی قرار دارد و کشورهای خارج از منطقه، شرکای اصلی تجاری اعضای اتحادیه به شمار می‌روند. براساس آمار موجود تا سال ۲۰۱۶ کمتر از ۲ درصد تجارت خارجی کشورهای عضو. با این حال، براساس آمارهای سال ۲۰۱۸ اتحادیه، مشمول تجارت درون‌سازمانی می‌گردید حجم تجارت درون‌سازمانی این کشورها به ۶،۲ درصد رسید که در مقایسه با سایر اتحادیه‌های اقتصادی بسیار

محدود است. در مقابل، حجم تجارت درون‌سازمانی در کشورهای عضو اتحادیه اروپا نزدیک به ۸۰ درصد کل تجارت واحدهای عضو این اتحادیه را تشکیل می‌دهد. این امر نشانگر یکی از مهم‌ترین ضعف‌های موجود در اتحادیه اوراسیا است که مرتفع نمودن یا کاهش آن مستلزم اتخاذ راهبردهایی چون سرمایه‌گذاری مشترک، ایجاد زیرساخت‌های تجاری و تولیدی و تقسیم‌کار درون‌سازمانی است. (سیمبر، ۱۴۰۰: ۹). در خصوص ایران باید گفت بر اساس آمارهای موجود عمده صادرات ایران به کشورهای عضو اتحادیه اوراسیا شامل خشکبار، میوه و مشتقات هیدروکربوری، فرش و مواد معدنی است. در واقع ۸۰ درصد صادرات اوراسیای به ایران شامل محصولات کشاورزی به‌ویژه غلات و ۶۸ درصد صادرات ایران به اوراسیا شامل محصولات کشاورزی به‌ویژه میوه و خشکبار است. (زادبوم، ۳۰ آذر ۱۳۹۹).

جدول شماره (۴): حجم کالاهای صادراتی ایران به اعضای اتحادیه اقتصادی اوراسیا

کشور	کالاهای صادراتی به کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا	حجم کل صادرات در سال ۹۷ (میلیون دلار)	حجم کل صادرات در سال ۹۶
روسیه	پسته، خشکبار، کیوی، سیب، گوجه‌فرنگی، خیار و محصولات کشاورزی	۲۸۰/۵	۲۹۲/۱
قزاقستان	پسته، خرما، انجیر، سیمان، انگور، خشکبار	۱۳۱	۱۶۸/۸
قرقیزستان	پسته، رنگهای صنعتی، کف‌پوش، مواد نساجی، ظروف شیشه‌ای	۳۳/۷	۳۸/۶
ارمنستان	فلزات تخت و طویل، نفت، گاز مایع، پسته و محصولات هیدروکربنی	۱۵۸/۹	۲۰۲/۱
بلاروس	فرش، محصولات نساجی، خشکبار، دارو و سیفی جات	کمتر از یک میلیون دلار	۱/۷

منبع: (اتاق تعاون ایران، ۱۴۰۰)

در حوزه واردات، عمده کالاهای وارداتی شامل دانه های روغنی، حبوبات، گوشت گرم دامی و برخی محصولات صنعتی در بخش های حمل و نقل و اکتشافات نجومی است به جهت سطح پایین تولید و مشکلات آب و هوایی کشت و پرورش این محصولات در ایران نوعی ساختار وابستگی متقابل است. کل حجم واردات ایران از این کشورها در سال ۱۳۹۶ برابر با ۸۴۲ میلیارد دلار بود. این رقم در سال ۱۳۹۷ به عدد یک میلیارد و ۴۷۳ میلیون دلار رسید. رشد واردات در این سال از اعمال تحریم های آمریکا و گسترش ارتباطات پولی و مالی با فدراسیون روسیه ناشی می شد. مطابق آمار گمرک از مجموع یک میلیارد و ۴۷۳ میلیون دلار واردات ایران از اوراسیا از ۵ آبان ۱۳۹۸ تا ۲۶ اردیبهشت ۱۳۹۹ تنها میزان ۱۷۶ میلیون دلار معادل ۱۱ درصد کل واردات ایران از اتحادیه مشمول تخفیف تعرفه ای شده اند (بولتن سازمان توسعه تجارت، ۱۴۰۰)

جدول حجم کالاهای وارداتی ایران از اعضای اتحادیه اقتصادی اوراسیا

کشور	کالاهای وارداتی از کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا	واردات سال ۹۲ (میلیون دلار)	حجم کل واردات در سال ۹۶
روسیه	قطعات راکتورهای هسته ای، واگن باری، روغن آفتابگردان، جو، ذرت دامی	۱۳۴۲/۶	۷۲۷/۸
قزاقستان	شمش آهن، دانه های روغنی، گوشت گرم دامی و جو	۸۷/۱	۶۶/۷
قرقیزستان	گوشت گرم دامی ها، دانه ی روغنی و حبوبات	۱۱/۳	۶/۱
ارمنستان	گوشت گرم دامی وسایل نقلیه موتوری تا ۲۰۰۰ سی سی به غیر از آمبولانس، دارو و آلیاژهای آلومینیومی	۲۲/۲	۲۵/۸
بلاروس	گوشت گرم دامی و دام زنده، دستگاه های نجومی همچون تلسکوپ اپتیکی، قطعات خودرو و الیاف سنتتیک	۱۰	۱۶/۱

با در نظر گرفتن موضوع این پژوهش در خصوص روابط ایران و ارمنستان در چارچوب اتحادیه باید گفت اولاً عضویت ارمنستان در اتحادیه اقتصادی اوراسیا دیگر مزیتی است که دیگر

کشورهای حوزه قفقاز یعنی جمهوری آذربایجان و گرجستان از آن محروم هستند. این موضوع از این جهت حائز اهمیت است که توافقتنامه تجارت ترجیحی که بین ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیا منعقد شده است، پس از تصویب در مجلس شورای اسلامی در خردادماه ۱۳۹۸ از ۵ آبان ماه ۱۳۹۸ اجرایی شده است. به موجب این توافقتنامه بیش از ۸۶۲ قلم کالا که عمدتاً در بخش‌های کشاورزی، دامی و صنعتی است، مشمول کاهش تعرفه گمرکی می‌شود که در این بین، ۵۰۲ قلم از آن ترجیحات اعطایی اتحادیه به ایران و ۳۶۰ قلم نیز ترجیحات اعطایی ایران به اتحادیه اقتصادی اوراسیاست. بخش اعظم فهرست ۲۲۰۰ قلم کالا و محصولات ساخت ترکیه که وزارت اقتصاد ارمنستان برای جایگزینی با محصولات ایرانی پیشنهاد داده است، مشمول ۸۶۲ قلم کالای مشمول کاهش تعرفه گمرکی در چارچوب توافقتنامه تجارت ترجیحی ایران با اتحادیه اقتصادی اوراسیاست. بنابراین موضوع جایگزینی کالا و محصولات ترکیه در ارمنستان تنها فرصتی برای توسعه مناسبات دو جانبه ایران و ارمنستان نیست، بلکه فرصت بسیار ارزشمندی برای توسعه مناسبات با کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا به‌ویژه فدراسیون روسیه و بلاروس است که ایران با توجه به موقعیت جغرافیایی ارمنستان در منطقه قفقاز از امکان دسترسی زمینی به این دو کشور از طریق گرجستان برخوردار است. (کالچی، هرورانی، ۱۴۰۰: ۵۷۷). به علاوه امتیازات ارمنستان برای سرمایه‌گذاران خارجی ایرانی عبارتند از:

- اتباع ایرانی می‌توانند بدون اخذ روادید به این کشور سفر کنند؛
- مالکیت ۱۰۰ درصد مجموعه تولیدی به سرمایه‌گذار واگذار می‌شود؛
- سرمایه‌گذاری نیاز به اخذ مجوز ندارد؛
- اتباع خارجی می‌توانند مالک ساختمان یا آپارتمان شوند و شرکت‌های خارجی ثبت شده در ارمنستان حق خرید ملک یا زمین دارند؛
- سرمایه‌گذاری‌های کالن مشمول معافیت مالیاتی می‌شوند؛
- معافیت گمرکی برای ورود سرمایه قانونی؛
- معافیت از حقوق گمرکی در راستای صادرات؛
- مالیات بر ارزش افزوده در کالاهای صادراتی اعمال نمی‌شود؛
- هیچ محدودیتی در حساب‌های ارزی ندارد؛

- هیچ محدودیتی در ارسال وجوه به خارج وجود ندارد، یعنی یک سرمایه‌گذار ایرانی می‌تواند تمام درآمد خود را به ایران بیاورد؛

- محدودیت در استخدام کارکنان غیربومی ندارد؛

- سرمایه‌گذاری تضمین می‌شود. (اندیشکده اقتصاد مقاومتی، ۱۴۰۰: ۵۰)

بخشی از اقتصاد ارمنستان به صنایع سبک از جمله صنایع غذایی وابسته است که ظرف سال‌های اخیر رشد خوبی داشته‌اند به گونه‌ای که ۸۰ درصد از تولیدات این صنایع به کشورهای دیگر صادر می‌شود. البته در این زمینه ارمنستان یک مشکل اساسی دارد و آن‌هم تامین انرژی این صنایع است. این کشور تنها در زمینه تولید برق تا حدودی خودکفا است که البته بخشی از تولید این برق هم به گاز وارداتی وابسته است. این کشور تمام نفت و گاز خود را از کشورهای روسیه، ترکمنستان و بخشی هم از ایران وارد می‌کند که البته تمایل بیشتری به واردات از ایران دارند که تاکنون زیرساخت‌های مناسبی برای آن فراهم نشده است. (اندیشکده اقتصاد مقاومتی، ۱۴۰۰: ۴۷)

در زمینه معدن این کشور وضعیت نسبتاً خوبی دارد. این کشور در سال ۲۰۱۵ با تولید ۷۳۰۰ تن مولیبدن به عنوان هفتمین تولیدکننده بزرگ مولیبدن شناخته شد. ارمنستان همچنین ذخایر نسبتاً خوبی از مس، سرب، روی، آهن و طلا و نیز سنگ‌های ساختمانی از قبیل مرمر و گرانیت دارد که البته در زمینه تولید این مواد معدنی وضعیت مطلوبی ندارد و کمتر از ظرفیت خود تولید می‌کند. نقطه قوت اقتصادی دیگری که این کشور دارد صنعت گردشگری است. ارمنستان یک کشور پرباران است و میانگین بارش سالانه این کشور بیشتر از ۵۰۰ میلی‌متر است؛ از این رو رودها، دریاچه‌ها (دریاچه سوان) و جنگل‌های زیبایی دارد که در کنار صومعه‌های تاریخی گردشگران زیادی را به خود جلب می‌کنند. در سال ۲۰۱۷ بیش از ۱ میلیون و ۴۹۰ هزار گردشگر به ارمنستان سفر کرده‌اند که کمک شایانی به اقتصاد این کشور کرده‌اند. با توجه به اینکه ارمنستان کشوری کاملاً کوهستانی است، تنها ۲۰ درصد از اراضی این کشور قابلیت کشت دارند. با این وجود با توجه به ذخایر آبی خوبی که این کشور دارد در زمینه کشاورزی بسیار مستعد است و در صورتی که کشاورزی صنعتی در این کشور به کار گرفته شود می‌تواند بسیار پر رونق باشد. از طرفی با توجه به مراتع بسیار غنی این کشور دام‌پروری نیز از رونق خوبی برخوردار است به

گونه ای که این کشور را به صادرکننده گوشت تبدیل کرده است. برخی از تجار ایرانی نیز در صدد واردات گوشت از این کشور هستند. یکی دیگر از ظرفیت‌هایی که ارمنستان دارد جامعه ارمنیان خارج از کشور یا دیاسپورای ارمنی هستند که تعداد زیادی از آنها نخبگان علمی و تجار برجسته هستند و سالانه کمک‌های زیادی به این کشور می‌کنند. به علاوه کشورها، سازمان‌ها و نهادهای مالی نظیر روسیه، آمریکا، بانک جهانی، صندوق بین‌المللی پول، بانک توسعه و ترمیم اروپا، اتحادیه اروپا نیز سالانه به این کشور کمک‌های مالی می‌کنند. (اندیشکده اقتصاد مقاومتی ۱۴۰۰: ۴۹)

جمع بندی

منطقه گسترده اوراسیا پس از فروپاشی نظام دوقطبی و فروپاشی اتحاد شوروی، دچار خلأ قدرت و گسیختگی نظام ژئوپلیتیکی منطقه شد. روسیه به عنوان هسته مرکزی باقیمانده از شوروی، تلاش زیادی برای بازسازی قدرت و افزایش وزن ژئوپلیتیکی و گسترش حوزه نفوذ در جمهوری‌های پیرامونی در دوره پسا شوروی با سازوکار اوراسیا گرای، همگرایی و منطقه‌گرایی انجام داد. هدف اصلی تشکیل این اتحادیه، توسعه تجارت، تسهیل تراز تجاری، ایجاد زیرساخت‌های مشترک و همکاری در بخش‌های مختلف اقتصادی است. میزان انسجام در اتحادیه اقتصادی اوراسیا به پیشرفت و نتایج کسب‌شده در راستای تحقق اهداف مذکور بستگی دارد. این امر شامل توافقنامه‌ها و قراردادهای اقتصادی، حذف موانع تجاری، تسهیل تراز تجاری، ایجاد شبکه ارتباطی بین کشورها، هماهنگی قوانین و مقررات و ایجاد زیرساخت‌های مشترک از جمله جاده‌ها، راه‌آهن‌ها، بنادر و انرژی است. به‌طور کلی، روسیه اتحادیه اقتصادی اوراسیایی را طرحی ژئوپلیتیکی برای مقابله با جهان تک‌قطبی و شکل دادن به ساختار ژئوپلیتیکی چندقطبی می‌بیند. ایران به عنوان یکی از کشورهای غنی و مهم در هم‌جواری اتحادیه اقتصادی اوراسیایی که مرز خشکی و دریایی با کشورهای اتحادیه اقتصادی اوراسیایی دارد در پی همکاری و همگرایی با این اتحادیه برآمده است. فواید الحاق ایران به این موافقت‌نامه می‌تواند به رقابت‌پذیری کالاهای ایرانی، اشتغال قابل توجه برای نیروی کار داخل کشور، جذب سرمایه قابل ملاحظه در مناطق شمالی و جنوبی کشور و بهره‌مندی از بازارهای ترجیحی و بازارهای هدف اشاره کرد.

با این حال پژوهش به دنبال بررسی روابط ایران و ارمنستان در چارچوب اتحادیه اوراسیا بود. یافته‌ها نشان داد که هرچند اقتصاد ارمنستان، کوچک‌ترین اقتصاد منطقه قفقاز پس از جمهوری آذربایجان و گرجستان است، اما نباید مزیت‌های اقتصادی و تجاری این کشور را نادیده انگاشت. مجاورت جغرافیایی و مرزی ارمنستان با جمهوری اسلامی ایران،

روابط سیاسی بسیار نزدیک و باثبات در سه دهه گذشته بین ایران و ارمنستان (با کمترین نوسان و تنش)، حضور هموطنان ارمنی در داخل کشور که بخش عمده آنان را صنعت گران، تجار و بازرگانان تشکیل می‌دهند، عضویت ارمنستان در اتحادیه اقتصادی اوراسیا و نیز قراردادهای تجاری ارمنستان با اتحادیه اروپا که امکان صادرات مجدد محصولات ایران به طرف های ثالث اوراسیا و اروپا را فراهم می‌کند، وجود منطقه آزاد تجاری ارس در مجاورت منطقه آزاد مغری ارمنستان و پایانه مرزی و گمرکی نوردوز در استان آذربایجان شرقی از جمله ظرفیت‌ها و مزیت های شایان توجه ارمنستان از ابعاد اقتصادی و تجاری برای کشورمان به شمار می‌رود. یکی از مهم ترین مسایل در روابط دوجانبه ایران و ارمنستان، تأثیر مسایل موجود در بحران قره‌باغ است. اصولاً منازعات و درگیری‌ها در هر نقطه‌ای که از جهان رخ دهند، عواقب و پیامدهای گسترده‌ای را به همراه دارند. شاید یکی از مهم ترین پیامدهای منازعات و تداوم آن، ایجاد بی‌ثباتی در منطقه مورد منازعه و چه بسا فراتر از آن باشد. پیامد دیگری که مترتب بر منازعات است، شکل‌گیری ائتلاف‌ها و اتحادهای متقارن و بعضاً متعارض و به تبع آن ایجاد فضای روانی عدم اعتماد و اطمینان به نیات و رفتار بازیگران ذینفع در بحران است.

منابع

- اندیشکده اقتصاد مقاومتی (۱۴۰۰)، بررسی ظرفیت ها و فرصت های همکاری با کشورهای منطقه CIS، تهران: اندیشکده اقتصاد مقاومتی.
- حافظ نیا محمد رضا. (۱۳۸۵)، اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، مشهد: انتشارات پاپلی سیمبر، رضا و هادی غلام نیا، (۱۴۰۰) «دیپلماسی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران با اتحادیه اقتصادی اوراسیا» مطالعه موردی همکاریهای تعرفه‌ای) « فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۱۱۳، بهار ۱۴۰۰
- فرسای، شهرام؛ قاسمی، حاکم و نوازی، بهرام (۱۳۹۸)، «فرصتهای اقتصادی جمهوری اسلامی ایران در همگرایی با اتحادیه اقتصادی اوراسیای» فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، ۱۶۸-۱۴۱: ۱۰۸
- کالچی. ولی، هروانی حسین، (۱۴۰۰) راهکارهای تقویت دیپلماسی اقتصادی ایران و جمهوری ارمنستان پس از بحران قره باغ، تهران: مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی
- مقدم. فرشته، (۱۳۹۹) بحران قره و متغیرهای دخیل، تهران: پژوهش خبری معاونت صدا و سیما
- مهکوبی. حجت، مهناز گودرزی، (۱۳۹۵) «تأثیر اتحادیه اقتصادی اوراسیا بر موقعیت ژئواکونومیک جمهوری اسلامی ایران» مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۲۱، شماره ۱، پاییز و زمستان ۹۵.
- ولی قلی زاده، علی و ذکی، یاشار (۱۳۸۸) «بررسی و تحلیل جایگاه ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی ایران برای کشورهای CIS»، فصلنامه ژئوپلیتیک، شماره ۱۳.

International Crisis Group. (2016). The Eurasian Economic Union: Power, Politics and Trade. *Europe and Central Asia Report*, (240).
gisreportsonline (2021) ,A closer look at the Eurasian Economic Union,<https://www.gisreportsonline.com/r/eurasian-economic-union>